

AZ ADATSZOLGÁLTATÓK LELKI DISZPOZÍCIÓI.

A társadalmi életjelenségek empirikus megfigyelésében emberi tapasztalatokat, emberi véleményeket gyűjtünk és összegezzük, hogy azok egyformaságából bizonyos állandó szabályszerűségeket olvassunk ki, eltéréseikből bizonyos változó okok hatására következtessünk. Nagyrészt az indukcióhoz hasonló eljárás ez, sok apró egységből vonja el azokat a tanulságokat, amelyeket az összesség törvényszerűségei gyanánt is ki mer mondani. Természetesen a megfigyelésnek nagy lelkiismeretessége, az észlelés processzusának igen gondos előkészítése és kritikus végrehajtása szükséges ahhoz, hogy a leszűrt következtetéseket helytállóknak merjük találni, s azoknak általánosítására jogosítva érezzük magunkat.

Ennek a munkának a során azonban az akadályok sokkal nagyobbak, mintsem azt a felületes szemlélő gondolná. Bármily kifejlett érzéke és gyakorlata van a megfigyelőnek, s bármennyire igyekszik is elszigetelni magát minden szubjektív elfogultságtól, hogy az észlelést teljesen pártatlanul hajtsa végre, s ne az igazság külszínét, hanem annak valódi magvát és tartalmát keresse, általános emberi okokból ez sohasem sikerülhet teljesen. S még ha igyekszünk is kiküszöbölni az észlelőben levő hibákat, illetve föltesszük, hogy maga az észlelő annyira levetkőzi az emberi gyarlóságait, hogy a benne rejlő hibák a megfigyelés eredményében elhanyagolható, csekélyebb jelentőségű tévedést okoznak, akkor is milyen óriási hiánya a megfigyelésnek, hogy az az ember vagy embertömeg, amelyen az észlelést végezni kellene, a legkülönbözőbb műveltségű, jóindulatú, belátású elemekből áll, a megfigyelésre több gyanúval, mint őszinteséggel reagál, s a való állapot képét igen szubjektív tükörben mutatja be. Mennyivel könnyebb dolga van a természetbúvárnak; a bogarak teljes nyíltsággal folytatják előttük életüket, a virágok nem hazudnak, s a kőzetek leplezetlenül megmutatják sebeiket, amelyeket évezredek világrengek során kaptak.

A társadalmi kutatás során a bűvárló energiájának igen nagyhiányát köti le a folytonos küzdelem a megfigyelt embereknek (az adatszolgáltatóknak) az igazságot takarni akaró vágya ellen. Ez a küzdelem az eredmény tisztaságát és világosságát gyakran

meg is rontja; de a küzdelem során kialakultak már bizonyos tapasztalatok, amelyek a jövő kutatásnak hasznára lehetnek. Ezeket a tapasztalatokat részben levonhatja az is, aki kisebb embercsoportot megvizsgálásával foglalkozik, de még inkább az, aki hivatásszerűen intéz az embereknek majd ezen, majd azon csoportjához a magánérdekbe is vágó legkülönfélébb kérdéseket, s nemcsak kötelességből ellenőrzi a válaszok igazságát s a válaszolók hangulatát, hanem egyéb följegyzésekkel való összevetésekből is meg tudja állapítani, hogy kérdései nem hangzottak-e el hiába, s a kutatás eredménye valóságban is eredmény-e, vagy csak formailag. Mert azt már itt is erősen hangsúlyoznunk kell, hogy formai eredményt a legtöbb társadalmi kutatásnál könnyű elérni, a kérdések ritkán maradnak válasz nélkül s a válaszok többnyire bizonyos külső valószínűséggel is bírnak: de ezek a külső valószínűségek egyforma színtelen lepellel vonják be az élet igen sokféle tarka feltjét, amelyeknek színességét és árnyalatait a kutató éppen vizsgálni akarta.

Nem elfogódott-e minden intelligens ember is, ha rendkívüli helyzetbe kerül, ha a nagy nyilvánosság előtt kell nyilatkoznia, ha olyan valakivel találkozik, aki előtt minden szavát latolgatni óhajtana, mert szeretné, hogy az jó véleménnyel legyen felőle? Ez az elfogódottság még a nagyobb műveltségű emberekből is öntudatlanul is olyan kijelentéseket vált ki, amelyek a valóságnak gyakran színezett, gyakran elhomályosított képei, hűsége törekvők és tulajdonképen mégis annak az eltakarói. A gyakran hangoztatott példa, hogy ugyanazon utcai jelenetek tanúi a legnagyobb jóhiszeműségtől vezéreltetve mégis teljesen eltérően mondják el azokat a részleteket, amelyek szemük láttára peregnek le, bizonyítja, hogy minden adatszolgáltatásban, véleménynyilvánításban olyan erős szubjektivitás van, amelyet okos kezeléssel lehet korlátozni, de teljesen elnyomni sohasem. És ez a szubjektivitás öntudatlanul is akkor ágaskodik föl legmagasabbra, mikor a mindennapi élettől valamennyire eltérő helyzet készíti az embereket vallomásra. Adomáink ismert alakja az értelmes paraszt, aki a maga megszokott körében józanul és egyszerűen szólal meg, de törvényszéki tárgyalásoknál nevetetően cikornyás, tudákos beszédűvé válik. Többet mondani, mint amennyit tudunk; többet mutatni, mint aminők vagyunk, ez az örök emberi gyarlóság különösen az alacsonyabb értelmi fokon lévő embereket kivetkőzteti a maguk mindennapi lelki habitusából, s olyan — csak eredményeiben megmérhető — benső izgalom vesz erőt rajtuk, amely az objektivitástól föltétlenül eltereli őket.

A statisztika azonban, mikor társadalmi törvényszerűségeket kutat, nem a szélső kilengéseket keresi: a halálzási arány szabályszerűségét nem pestises évek adatai nyomán állapítja meg, a szőlő termését nem jégverés idején. Munkájához elsősorban az adat-

szolgáltatóknak bizonyos lelki nyugalma kell, s ha a felvétel eszméje ezt a lelki nyugalmat veszélyeztetné, előre kell gondoskodni, hogy a veszély be ne következzen. Az a közismert tapasztalat, hogy nem várt lövés zajától összerezzenünk, de ha a fellobbanó füstől látjuk, hogy a pukkanás hangja is hamar elérkezik hozzánk, nyugodtan várjuk azt, erre a kérdésre alkalmazva, sok logikus teendőre felhívhatja itt a figyelmünket.

Egyelőre még távol attól, hogy az adatszolgáltatók lelki diszpozíciójára vonatkozó minden figyelemreméltó irányelvet megállapíthatnánk, elsősorban azt kell hangsúlyoznunk, hogy megfigyelő munkánk hiányos lesz akkor, ha *előkészítetlenül lepjük meg az adatszolgáltatót kérdéseinkkel, ha nem kalauzoljuk őt bizalmatkeltő módon a válaszadásban, s ha bármi olyat is kérünk tőle, amelyet valamilyen okból nem figyelt meg.*

Az előkészítetlenség félrevezető, s a nyugodt lelkiállapotból kizökkentő hatásait főntebb már említettük, most a statisztikai megfigyelésre kell konkrétan alkalmaznunk a mondottakat. Az adatszolgáltatóval közölnünk kell előre, hogy milyen irányú és milyen célú kérdéseknél vesszük igénybe közreműködését. Kettős hiba fenyeget, ha ezt nem tesszük meg: az adatszolgáltató vagy túlkomolyan veszi a statisztikai kérdezősködést és megriad tőle, vagy túlkönnyedén, és ebből az okból nem ad megfelelő választ. A példák hosszú sorozatát lehetne felvonultatni arra, hogy statisztikai összeírás a nagyobb adótól való félelmet keltette a népben, s azért igyekezett eltagadni minden eltagadhatót, sőt ijedtében gazdasági kárt is okozott magának, kivágva a gyümölcsfáit, mikor azoknak a megszámlálásáról volt szó, leöldösve a baromfiakat, és kifüstölve a méheket. Valóban, a távol múltban ott is lappangtak az adóztatási kísérletek a statisztikai felvételek mögött, s nem lehet eléggé sajnálni, hogy a közeli múlt kényszerítő hatása alatt a háborús gabonaellátás terve szintén statisztikai felvételekhez kapcsolódott. Akkorára növeli az ilyesmi az adatszolgáltatóban egyébként is ott lappangó gyanakvást, hogy évtizedeknek nagyon gondos munkája szükséges az aggodalmak eloszlatására.

Az adatgyűjtés előkészítésének a feladata az ily aggodalmak eloszlatására csak az lehet, hogy az adatbevallás gondolatát máijó előre közel vigye az érdekelt adatszolgáltatóhoz, a felvétel igazi célja tekintetében is megnyugtató módon. Azt a kerülő utat, amelyet az orosz theoretikus Kaufmann ajánl, hogy az adatgyűjtő előbb a célt elhallgatva tudakozódjék, s azután ismereteiben megerősödve vértesse föl magát a téves bemondások ellen, nem lehet helyeselni, még kevésbé azt az orosz eljárást, amely a cél felől minden felvilágosítást megtagad. Viszont Kaufmann is helyesen ismeri föl — csak tévesen irányítja — az adatszolgáltatók pszichikai berendezésével való foglalkozás szükségességét.

Azok az adatgyűjtések, amelyek legtöbb- aggodalmat kel-

tenek, főleg gazdasági természetűek, s céljaik is gazdaságpolitikaiak. Óvakodnunk kell attól, hogy túlságos színesre fessük azokat a gazdaságpolitikai teendőket, amelyeket az adatgyűjtés várható eredményéhez képest esetleg tervezünk; inkább azt a negatívumot kell élenkben kirajzolnunk, hogy tájékoztató adatok hiányában mennyi hasznos tennivaló marad el s esetleg azt az ellentétet kiéleznünk, hogy másutt, ahol az adatok nagyobb bősége áll rendelkezésre, a gazdasági fejlődés mennyi előfeltételét lehetett megteremteni. Nehéz feladat ennek a kapcsán az adatszolgáltatóban az egyéni érdekeltiségnek a háttérbe szorítása, s annak a megértése, hogy az ő pontos bevallása, bármily fontos alkotórésze is az egész statisztikai fölvételnek, mégis csak egy elenyésző rész a hozzá hasonló bevallások nagy tömegében. Éreztetni egyfelől a föladat komolyságát, másfelől annak mindennapiságát, közönséges voltát is, hogy azt a megnyugvást keltsük, hogy hasonló bevallást tesznek az emberek ezrei, anélkül, hogy abból valami kárunk lenne, sőt végelemzésben mindnyájuknak hasznára válik az adatszolgáltatás: mindez a fölvételek sokféleségéhez képest másként és másként megoldandó föladat, de mindannyiszor nehéz probléma, amelynek tapintatos megoldását az irányító központnak gondosan elő kell készítenie. Népies hírlapi közlemények, előadások, az adatszolgáltatók lelkivilágához és bizalmához legközelebb eső szerveknek a fölvilágosításai (pap, tanító, vagy akár érdeképviselet is) mind ennek a megnyugtató munkának a szolgálatába kell hogy álljanak, s az adatgyűjtés folyamán meg kell érkeznie a tetszetős, további kétséget eloszlató válasznak. Nemcsak a valódi tömegfelvételeknél van ennek nagy jelentősége, hanem azoknál a különleges metódusoknál is, amikor az adatszolgáltatóknak csak egy részéhez fordulunk felvilágosításért, bár az összesség életviszonyairól remélünk tájékoztatást. Az ily megfigyelések a társas élet bensőbb, rejtettebb kapcsolatait tudakolják, mint a tömeges felvételek: az aggodalom is nagyobbra nőhet, miért kell az egyiknek olyan gyónásszerű vallomást végeznie, aminőt a másiktól egyáltalában nem kérdeznek? Az érdeketlenség felkeltése, s annak a tudatnak a felébresztése, hogy a vallomás a hasonlók nagy tömegében észrevétlenül elvegyül, itt még nehezebb, az előkészítésnek és felvilágosításnak tehát még gondosabbnak kell lennie. A föladat második része az adatszolgáltató kalauzolása a helyes válaszában. Nagy általánosságban erre volnának hivatva mindazok az utasítások, kioktatások, amelyek nemcsak az adatgyűjtő szervezetnek, hanem a közvetlen adatszolgáltató magán-személynek is hasznára válnak. Ezek azonban terjedelmük, s gyakran csak a nagyobb intelligenciának hozzáférhető bonyolultságuk miatt nem elegendők. Az egyszerűbb adatszolgáltatót még zavarhatja is az a sok komplikált lehetőség, amelyről az utasításnak még kell emlékeznie. Gondolatvilágában hiányzik vagy gyakor-

latlan az a megkülönböztető érzék, amely a bevallandó tulajdonságok közt a statisztikában oly éles határvonalat kíván vonni. Irányítani kell tehát a bevallását nemcsak az igazság, hanem annak helyes kifejezése felé is.

És itt meg kell említenünk, hogy társadalmi kutatás címe alatt újabban lábra kapott oly felfogás is, mely az adatszolgáltatók lelki diszpozíciói elemeinek ismerete nélkül azt vallja, hogy a bevallásokat minden befolyásolás nélkül kell gyűjteni, s azt a megnyilatkoztatást véli legértékesebbnek, amely közvetlenül tanácsadás nélkül fakad a fölvetett kérdésre az értelmiség legegyszerűbb színvonalán álló emberből is. Ez a társadalmi kutatás ugyan a megkérdezetteknek inkább a lelki világáról, mint külső életkörülményeiről akar felvilágosításokat szerezni, s így tárgya csak némely ponton érintkezik a statisztikával, a megfigyelés folyamata azonban mégis azonos a statisztikáéval, sőt a gyűjtött észlelésekből oly következtetéseket kívánnak vonni, aminők a statisztika megállapításai, az eljárásban tehát nem szabad különbségnek lennie. Ha utalunk arra a fönt említett tapasztalatra, hogy a váratlan, előkészítetlen s kellő tájékoztatás nélkül hagyott kérdezősködés mennyire kizökkenti lelki nyugalmából az egyszerű embert, s mennyire eltereli vallomását a valóságtól, akkor be kell látnunk, hogy ez a felfogás teljesen téves, az emberismeretnek nagyfokú hiányán alapszik, s ez irányban a statisztikának a tapasztalatai, amelyek ugyancsak egyszerű, kisebb műveltségű embereknek a saját viszonyaikról való kikérdezésén alapszanak, sokkalta mértékadóbbak. A magyar gyermektanulmányozás vizsgálatai, sajnos, régebben nagyobbrészt a fönt említett téves felfogásból indultak ki, s tévedésük szinte kulminált abban az adatgyűjtésben, mely a gyermekek alkoholfogyasztásáról mintegy tíz évvel ezelőtt készült, a tanítók és szülők — tehát a gyermekek hivatásos irányítóinak — teljesen passzív szerepre kárhóztatásával. A tréfálkozó hajlam, az egymással való versengés — a gyermeklélek természetes megnyilvánulásai — ennél a fölvetélnél olyan eredményeket hoztak létre, amelynél csak az szomorúbb, hogy akadtak, akik ezeket a visszás s a valóságtól teljesen eltérő eredményeket még a külföld előtt is komolyan kommentálták.

A gyermek ítélőképességének bizonytalanságával, a csekélyműveltségű ember gondolkozásának pontatlanságával egyformán támogatásra, irányításra szorul az adatbevallásban; a kérdésre adott első válasza újabb magyarázat után, amikor a szükséges megkülönböztetések felől jobban tájékozódik, könnyen módosulhat. A számlálólap egyenes kérdésére — mely természetsszerűleg nem lehet hosszadalmas és körülíró — gyakran nehéz megfelelő egyenes és korrekt választ szerezni; de részekre bontással, körülírással, kerülő úton való tudakolással eljuthatunk a kívánt adathoz. Csak a legegyszerűbb példát említve: kis műveltségű, koros nők a

házasságukból született gyermekek számára is gyakran oly homályosan vagy rosszul emlékeznek vissza, hogy a megfigyelő közegnek hosszas munkájába, a házasságban töltött időnek szinte évenként való végigelemzésébe kerül, míg a szabatos választ megkapja, pedig itt sem hiúság, sem aggodalom nem játszhatik szerepet, csupán a hiányos visszaemlékezés. A korstatisztikának az a közismert hibája, hogy a kerek (tízzel osztható) korévek magasan kiduzzadnak a közvetlen előző és következő korévek közül, szintén a hiányos visszaemlékezés, s az elégtelen megkülönböztetés következménye; a megfigyelő közegek azonban ezt is javíthatják, ha az adatszolgáltató emlékezetét támogatni, bevallását máséval egybehasonlítani, a még életben levő egykorúak iránt kérdezősködni stb. igyekeznek.

Egyik legfontosabb teendője a megfigyelőnek, hogy az adatszolgáltatónak műveltségben való gyengeségét, szabatosság iránt való érzéketlenségét a maga egyéniségének az adatszolgáltatóhoz való simításával, s az ő gondolatvilágába való behatolásával igyekezzék ellensúlyozni, s a megfelelő tulajdonságot a feleleteknek gyakori összevisszaságából kihámozni.

Minél bonyolultabb és nehezebb kérdéseket kutat a statisztika, annál gyakrabban van érintkezése az egyszerűbb emberek bensőbb életviszonyaival, a megfigyelőnek tehát annál inkább számot kell vetni azokkal a lelki diszpozíciókkal, amelyek közt a különböző rétegeződésű kisebb műveltségű adatszolgáltatók élnek. A statisztika jövő feladatai éppen ezekben a körökben úgy az erkölcsi, mint a munkás, valamint a gazdasági statisztika terén megsokasodnak, a megfigyelés szerepe is nehezebbé válik, tehát hivatalos formaságok helyett mindinkább az individuáló eljárás lesz szükségessé, s a nagy irányító központok kénytelenek lesznek a kisebb expozitúrák sorozatát közelebb nyújtani az egyszerűbb adatszolgáltatók felé.

Mint ahogy a pedagógia a gyermeket fantáziájának élénkítése helyett szabatosságra igyekszik nevelni, s teszi azt a konkrét ismeretek lassú közelebbhozásával, úgy kell a statisztikának is folyton — nem ijesztve és parancsolva, hanem nevelve és támogatva — az egyszerűbb adatszolgáltatókba a kendőzetlen igazságérzetet és fölismerést beoltani. A mi egyéni szégyen és kicsiség érzete, azt óvatosan, szinte azt mondhatnók, gyöngéden kell kezelni; ami a hiúság, vagy büszkélkedés tárgya lehet, ott gondos, de nem riasztó ellenőrzésre van szükség. Legnagyobb sikert az adatszolgáltató támogatásával ott lehet elérni, ahol egyik irányú érdekeltség sem domborodik ki, ahol a bevallás nem vált ki nagyobb izgalmat az emberből, hanem azt “bizonyos józan közönnyel végzik, abban a tudatban, hogy egyéni adataik a többiek nagy tömegében elvesznek.

Mindehhez csak akkor lehet azonban eljutni, ha a statisztikai

megfigyelés nem rontja előre a maga hitelét azzal, hogy olyanokat kérdez, amikre az adatszolgáltató a legjobb indulattal sem felelhet, mert soha meg nem jegyezte, emlékezetébe soha be nem véste. Még a hivatalos statisztikai fölvételek is gyakran esnek — bár kényszerülve — abba a hibába, hogy olyan életviszonyok megvilágítására lévén szükségük, amelyeket korábban nem kutattak, adatgyűjtést indítanak anélkül, hogy az adatszolgáltatók — akiktől a kívánt felvilágosítást várják — maguk is tájékozva lennének az illető életviszonyoknak statisztikailag érzékelhető adatairól. Az elmúlt években fizetett adót tudakodni attól, aki az adókönyveit nem tette el, a gyártott iparcikk mennyiségét kérdezni attól, aki ezt nem jegyezte föl, betegedési statisztikát várni az orvostól, aki nem vezetett naplót; az ily példák sorozatát még hosszan lehetne folytatni, úgy, hogy mindannyiszor tényleg megkísérelt, a valóságban azonban természetesen sikertelenné vált adatgyűjtésekre utalhatunk. Az ily kísérletek mindig célt tévesztettek, s mindig a statisztika komolyságának ártanak:¹ de legjobban az egyszerűbb adatszolgáltatónál, aki egy-egy ilyen balfogás után rossz ítéletét a statisztikának minden egyéb fölvételére hajlandó általánosítani.

Ahányszor oly felvételre van szükség, amelynek adatait az adatszolgáltató még maga sem obszerválhatta, mert senki sem hívta föl rá a figyelmét, hogy ezt tegye, mindannyiszor a fönt említett előzetes tájékoztatás, a tervezett adatgyűjtésnek híresztelése, céljainak megmagyarázása, a följegyzendő vagy emlékezetbe vésendő adatokra való figyelmeztetés szükséges: enélkül nemcsak maga a kérdéses fölvétel hiúsul meg, hanem a további statisztikai eljárások iránt való bizalom is megrendül. S minthogy sem a hatalmi szó, sem a felvételnek bármily gondos megtervezése nem biztosítja a statisztika sikerét, ha az adatszolgáltatók hajlandósága ellene van: ez utóbbit könnyelmű kísérletekkel kockáztatni nem szabad.

Leszűrve a tanulságokat az eddig mondottakból, kettőt kell különösen hangsúlyoznunk. Az egyik az, hogy a statisztika a társadalmi jelenségek vizsgálata körül céljai elérésében nem mondhat le bizonyos eredményekről, csak azért, mert az adatszolgáltatók egy része nem elég művelt arra, hogy önként, a megfigyelő szervezet nagyobb igénybevétele nélkül megfelelő adatokat szolgáltatson. Ezért a statisztikának magának kell alkalmazkodnia az adatbevallókhoz, s minél bonyolultabb, rejtettebb dolgokat kutat, annál több fáradságot kell vennie, hogy az adatbevallók lelki felkészültségét kipuhatolva, arra való eljárással őket jó és hiteles adatszolgáltatásra hangolja.

¹ Povillénál érdekes példát találunk arról, mint ingatta meg Taine-nak a statisztika iránt való szeretetét az a felületes eljárás, amelyet a mezőgazdasági statisztikánál falujában tapasztalt.

A másik pedig az, hogy lelkiismeretes statisztikai fölvetel az eljárás egész során figyelemmel kíséri az adatszolgáltatók viselkedését, s arról adatainak közlésekor beszámol a nyilvánosság előtt, mert a fölvetel megbízhatóságát, sikerét, vagy hiányait és fogyatékoságait nem csupán az előkészítés gondosabb vagy felületesebb voltából kell megítélni, hanem abból is, hogyan reagált a statisztikai kutatásra az adatszolgáltatók tömege, az életviszonyait titkolni akaró, zárkózott, aggodalmaskodó egyszerűbb ember.

Buday László.